

НАРОДНИЙ ТАНЕЦЬ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Досліджується зв'язок народного танцю з національним характером. Обґрунтовується ієрархічна схема зумовленості форм і змісту народного танцю, в якій національний характер опосередковує вплив особливостей культурно-історичного буття народу на специфіку народного танцю.

Ключові слова: *танець, народний танець, народна художня культура, національний характер.*

Исследуется связь народного танца с национальным характером. Обосновывается иерархическая схема обусловленности форм и содержания народного танца, в которой национальный характер опосредует воздействие особенностей культурно-исторического бытия народа на специфику народного танца.

Ключевые слова: *танец, народный танец, народная художественная культура, национальный характер.*

In article communication of national dance with national character is investigated. The hierarchical scheme of conditionality of forms and the content of national dance in which national character mediates impact of features of cultural and historical life of the people on specifics of national dance locates.

Key words: *dance, national dance, national art culture, national character.*

В умовах становлення національної культури, яке триває в Україні, глобалізаційної нівеляції культурних різноманітностей особливої актуальності набуває аналіз зв'язку ментальних архетипових основ культури і її проявів у формах народного мистецтва. Мета дослідження — розкрити зумовленість специфіки народного танцю характеристиками, властивими національній психології, що набуває своє втілення у феномені національного характеру.

Якщо звернутися до танцю як феномену художньої культури, то необхідно розуміти, що він має безліч проявів і не всі вони пов'язані з глибинними основами народної культури. Танець — це, звичайно, вид мистецтва, і тому може бути мотивований суто естетично або експресивно, і такого роду прояви людського потягу до художнього самовираження різноманітні. Саме тому відомий фахівець з теорії хореографічного мистецтва О. А. Корольова надала розширене тлумачення означеного феномену: «Танец — вид пространствено-временного искусства, художественные образы которого создаются средствами эстетически значимых, ритмически систематизированных движений и поз» [9, с. 21].

Але водночас зрозуміло, що хореографічні дієства не зводяться лише до такої мотивації художньої діяльності. Російський дослідник у галузі палеохореографії В. В. Ромм справедливо відзначав, що «определить танец только как вид искусства — значит, признать не

танцем почти половину танцевальных проявлений» [16, с. 25]. Тому танець можна вважати важливою складовою всього культурного життя народу. Л. П. Морина, аналізуючи хореографічну культуру архаїки, висвітлила значення танцю для сфер, які виходять за межі суто художніх проявів культури. Значення танцю, по-перше, в тому, що «груповые ритмические телодвижения приводят к появлению мистического чувства родства, единения людей друг с другом». По-друге, танець надає «необходимую энергию для переживания важных жизненных событий». По-третє: «Танец как часть религиозного культа мог обеспечивать вхождение в особое психическое состояние, отличное от обыденного, в котором возможны различного рода мистические контакты с миром духовных энергий» [13, с. 118–119]. В іншій праці Л. П. Морина відзначає на те, що танець «играл важную социальную роль, нес в себе смысловые коды, ритуально закрепленные и передаваемые из поколения в поколение. Танец объединял людей, вырабатывал коллективный психологический строй, а также служил способом невербального общения» [12, с. 3].

Ці властивості танцю свідчать про його нерозривний зв'язок з конкретно культурно-історичною системою. У цьому сенсі американський учений А. Ломакс вказував на те, що танець у народній культурі є «эскиз или модель жизненно необходимой коммуникативной связи» і «фокусирует в себе наиболее распространенные моторно-двигательные образцы, которые наиболее часто и наиболее успешно используют в жизни большинство людей данного культурного сообщества» [9, с. 16]. Аналогічно українська дослідниця К. Р. Кіндер визначає поняття «народні танці» як стійкі символічні зразки, що акумулюють етнокультурну інформацію, та як заковану в сталі художні образи і символи пам'ять народу [7, с. 5]. Конкретизуючи свою концепцію на прикладі українського народного танцю, вона пише: «Символіка народного танцю є важливою складовою національної традиції, незнищенним знаковим кодом українського народу, в якому впродовж віків утілювався досвід поколінь, їхні уявлення про навколишній світ і людину в ньому» [7, с. 14].

Народний танець — одна з найдавніших форм самовираження культурних груп, вид народного мистецтва, який, згідно з тлумаченням енциклопедичної статті І. Моїсеєва, «склався і розвивався під впливом географічних, історичних і соціальних умов життя народу. Він конкретно виражає стиль і манеру виконання кожного народу і тісно пов'язаний з іншими видами мистецтва» [2, с. 363]. Тут необхідно доповнити: народний танець релевантний не лише іншим видам народного мистецтва, але й іншим самотнім проявам культури народу. Так, український дослідник В. А. Шкориненко відзначає ментальну подібність українського народного танцю і самотності української філософії, які набули втілення в так званій «філософії серця» [19, с. 10].

Про зв'язок між танцем та іншими проявами культури того або іншого народу говорив ще Арістотель: «танець наслідує своїми ритмічними рухами устоям, пристрасті, звичаї і втілює невидиму думку» [1, с. 645]. У цій тезі Стагирит стверджує, що танець органічно пов'язаний не просто з культурою, а з культурно зумовленою психікою людини, особливостями ціннісної свідомості, емоційного реагування («пристрасті»), мислення і діяльності («звичаї»).

У сучасній науці феномен культурної зумовленості психіки людини відображений у поняттях «менталітет» і «національний характер». Перше поняття недостатньо визначене змістовно й охоплює занадто широке коло проявів психіки. Згідно з Н. Н. Кузьмінім, поняття «менталітет» становлять схильності мислення (спосіб відчувати й думати, склад розуму, код культури), і його процесуальні складові, умови розумової діяльності (образ мислення, стиль світосприйняття), і його результати (сукупність образів та уявлень, система ціннісних орієнтацій). Також до змісту менталітету входять як власне ментальні характеристики, так і емоційно-афектні й поведінкові [10, с. 54]. Тому аналітично ефективніше звернутися до поняття «національний характер», як до визначенішого, з меншим обсягом і змістовно релевантного досліджуваному феномену народного танцю.

Голландські вчені Х. Дейкер і Н. Фрейда виокремили шість різних підходів до розуміння суті національного характеру [6, с. 23–44]:

1. Психічні особливості, властиві всім представникам певної нації, етносу, що відрізняють їх від представників інших національно-етнічних спільнот.

2. Сукупність психічних якостей, притаманних більшості представників національно-етнічної спільноти.

3. Тип особи, який національно-етнічна спільнота сприймає як ідеальний, зразковий (концепція модальної особи).

4. Типові особливості поведінки і мислення, властиві персонажам національного мистецтва.

5. Особливий склад розуму, який виражається в особливостях національної культури.

6. Сукупність цінностей, ідеалів, переконань, що визначають спосіб життя народу.

Таким чином, у науковій літературі склалися різні підходи до розуміння суті національного характеру, проте їх чітка класифікація та змістовна визначеність дозволяють обрати той або інший підхід і надалі проводити дослідження в його рамках. Найрелевантнішими для нас є перший і другий підходи, відмінність між якими локалізується лише в галузі статистичного (все або більшість). Для цього дослідження така відмінність не є актуальною.

Для аналізу зумовленості танцю національним характером важливий його особливості, розкриті українськими вченими. П. І. Гнатенко довів, що національний характер ґрунтується на несвідомому, настанов, стереотипах [4, с. 140]. На думку А. В. Швецової, національний

характер — результат розвитку етнокультурної спільноти, похідна від історико-культурного устрою її життєвого світу [18, с. 7–8]. Саме тому П. І. Гнатенко стверджує, що цей феномен є сукупністю соціально-психологічних рис, властивих національній спільноті на певному етапі розвитку [4, с. 119].

Зумовленість народного танцю особливостями національного характеру як базисної складової культури відображена в працях багатьох авторів. Найкрасномовніше цю зумовленість розкрив український учений В. А. Литвиненко: «Мова національного танцю — це Пам'ять (досвід), Дух, Етика й Естетика, формотворна Енергія характеру нації. Немає ні нації, ні держави без національного танцю. Бо національний танець — це світосприйняття, спорідненість з народом, можна сказати, код і паспорт суспільства. І якщо глибинні риси національного характеру живі, — живі й глибинні риси національного танцю, а саме — розуміння світу і своє відображення його в образі, своєму образі. Але якщо змінюються умови життя народу, міняються і риси характеру народу, не може не мінятися й танець і його мова» [11, с. 228].

Аналізуючи вплив національного характеру на форми та зміст народного танцю, слід зауважити: народний танець у сучасній культурі існує у двох іпостасях. Перша — танець як складова традиційної культури, що зберігається, здебільшого, в сільській місцевості. Друга — народно-сценічний танець, що функціонує в сучасній художній культурі й оснований, окрім народної традиції, на досягненнях професійної хореографічної діяльності. Перша іпостась є результатом колективної народної творчості, повністю зануреної в традицію. Друга — результат свідомої творчої трансформації початкового фольклорного танцювального матеріалу. Справжній народно-сценічний танець стилізує фольклорний матеріал, надає «огранування» «простонародному» алмазу, але не змінює народного характеру танцю. Тому вважати народно-сценічний танець спотворенням автентичної народної творчості було б неправильним. Твори цього типу хореографічного мистецтва орієнтовані, передусім, на аудиторію, «компетентну» щодо народної традиції, і тому народно-сценічний танець має бути релевантним духу цієї традиції, інакше аудиторія не сприйматиме його як народний. У народно-сценічному танці також втілюється «дух народу», він — органічна складова «високої» національної культури і в цьому сенсі ґрунтується на відповідному національному характері. У такому контексті актуальною є теза українського хореографа В. А. Литвиненка: «...чим глибше корінні якості національного характеру приховані у танці, тим більше часу живе танець, тому деякі танці вмирають, а інші залишаються жити у побуті в народі» [11, с. 230]. Наприклад, російському національному характеру притаманна така якість, як поєднання суперечливих начал [3, с. 112–114]. Аналогічно в російському танці виявляється дихотомія, представлена двома основними протилежними видами хореографічного уявлення — хороводом і танцем. Нерідко єдине танцювальне дійство

починається плавним хороводом, а закінчується динамічним експресивним танцем. Відомий дослідник російської народної танцювальної традиції А. А. Клімов писав: «...хоровод состоит из двух частей — медленного движения, чаще всего по кругу, и быстрой, живой пляски во второй его части» [8, с. 60]; «...в большинстве орнаментальных и игровых хороводов припляс и пляска становятся уже основным хореографическим действием всех участников хоровода» [8, с. 69–70].

Українські вчені, які досліджують феномен українського народного танцю (К. Ю. Василенко, В. І. Дужич-Ніколайчук, Г. І. Кутузова, В. А. Шкориненко), зазначають, що на становлення української культури та її хореографічної складової значно вплинули традиції козацтва. Зокрема, це виявилось в найвідомішому українському танці — гопаку, в якому розкривається прагнення до вільного пориву, стихійності і якому властиві імпровізаційність та ірраціоналізм. У цьому впливі виявляються відмінності російської народної культури від української. Якщо в Росії козацтво залишилося маргінальною силою, що нерідко конфліктувала з іншим простором російської культури, то в Україні запорізьке козацтво стало однією з найважливіших культуротворчих сил, а козацька епоха — одним з найплідніших етапів розвитку української культури.

Досліджуючи символіку українського народного танцю, К. Р. Кіндер довела, що його національна самобутність зумовлена специфікою світосприйняття і світопереживання українців, зокрема такими характерологічними особливостями українського художнього мислення, як декоративність, поетичність, емоційність.

У танцювальних творах це втілюється в таких якостях: «... природність, антропологічність тілесної пластики, замріяна протяжність ліній, рослинна примхливість малюнків і побудов, і водночас, екстатичність, віртуозна чіткість, майстерність і артистичний блиск» [7, с. 13].

Для розуміння зумовленості народного танцю національним характером важливе усвідомлення того, що народний танець, як складова народної художньої культури, має її істотні ознаки, серед яких В. Є. Гусев, зокрема називає зв'язок з трудовою діяльністю, природним середовищем і соціальною практикою народних мас, їх громадським і сімейним побутом, усім життєвим устроєм, що визначає своєрідний «прикладний» характер усіх видів народної творчості [5, с. 108–109]. «Народная жизнь не знала деления на материальное и духовное производство и, соответственно, ее духовная культура была неразрывно связана с культурой материальной», — справедливо стверджує М. Ю. Спіріна [17]. У такому контексті особливого значення набуває висновок у К. Р. Кіндер щодо характеру українських народних танців про те, що в них переважає символіка, пов'язана з культом родючості [7, с. 14]: «Опоетизоване благоговіння перед рослинними силами природи, пов'язане з переважно землеробським характером культури слов'янських етносів, відбилося і в назвах цілої низки українських танців: «Пшениченька», «Ой, у полі жито»,

«Горошок», «Мак», «Зелений шум», у яких заковано поетичне, майже «тактильне» відчуття навколишнього світу» [7, с. 9].

Народний танець, на думку М. Я. Жорницької, в усі часи складався та розвивався під впливом історичних, соціальних і географічних умов життя конкретного народу, містив у собі відбиток місця й часу, національних традицій, психології, системи художнього мислення народу [14, с. 123].

Аналогічно В. А. Литвиненко стверджує: «Кожний народний танець будь-якої країни несе в собі національні особливості, специфіку рідної природи, життєвого устрою, звичаїв, побуту, моральних, етичних і естетичних поглядів і переконань народу. Мова цього танцю — манера виконання, темп і ритм рухів, жести, музика, міміка, костюм, композиційна побудова — усі ці елементи відображають саме національні риси характеру й образу» [11, с. 230].

Таким чином, і національний характер народу, і його художня культура, зокрема танці, зумовлені конкретними умовами його культурно-історичного буття. Проте в цій зумовленості є певна ієрархія. Як справедливо стверджує російська дослідниця Я. В. Петроченко, в кожному народному танці обов'язково наявні деякі етнічні константні пластичні одиниці, які сформувалися на ранніх етапах зародження етносу, в процесі його адаптації до природних і соціальних умов. Ці етнопластичні константи народного танцю можуть дещо змінювати свій «одяг» під впливом різних культурно-історичних умов. Проте саме вони і складають інваріантну основу танцювальних традицій того або іншого народу, нації [15, с. 398]. Водночас зрозуміло, що пластичні танцювальні рухи походять від ментальних станів, що означає ієрархічну підпорядкованість танцю характеру народу.

Отже, зумовленість форм і змісту народного танцю можна подати у вигляді схеми: культурно-історичне буття народу — його національний характер — народна художня культура, зокрема народні танці. Схеми свідчить, що національний характер опосередковує вплив культурно-історичного буття народу на процес формування його хореографічної культури, так само як індивідуальні характерологічні якості людини, що сформувалися під впливом обставин життя, відбиваються на результатах її діяльності. З метою аналізу форм і змісту народного танцю необхідно звертатися до феноменології національного характеру конкретного народу.

Список літератури

1. Аристотель. Политика // Аристотель. Соч.: в 4-х т. — Т.4. / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. — М. : Мысль, 1983. — 830 с. — (Филос. наследие. Т, 90). — С. 38–57.
2. Балет: энциклопедия / Гл. ред. Ю. Григорович. — М. : Советская энциклопедия, 1981. — 623 с.
3. Вышеславцев Б. Русский национальный характер // Вопросы философии. — 1995. — № 6. — С. 112–114.
4. Гнатенко П. И. Национальная психология. — Днепропетровск: ДГУ, 2000. — 213 с.

5. Гусев В. Е. Русская народная художественная культура (теоретические очерки) / В. Е. Гусев. — СПб., 1993. — 111 с.
6. Дейкер Х. П. И. Национальный характер и национальные стереотипы / Х. П. И. Дейкер, Н. Х. Фрейда // Современная зарубежная этнопсихология / Под ред. С.А.Арутюнова и др. — М. : ИНИОН СССР, 1979. — С. 23–44.
7. Кіндер К. Р. Семантика пластичних символів народної танцювальної культури українців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.01 «Теорія та історія культури» / К. Р. Кіндер. — К., 2007. — 19 с.
8. Климов А. А. Основы русского народного танца / А. А. Климов. — М. : Искусство, 1981. — 270 с.
9. Королева Э. А. Ранние формы танца / Э. А. Королева. — Кишинев: Штинца, 1977 — 215с.
10. Кузьмін М. М. Структура ментальності та трансверсальне управління / М. М. Кузьмін // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. — Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2010. — №3–4. — С. 52–59.
11. Литвиненко В. А. Мова національного танцю / В. А. Литвиненко // Культура і мистецтво у сучасному світі: Збірник наукових праць. Наукові записки КНУКіМ. — Вип.12. — 2011. — С. 227–232.
12. Морина Л. П. Мифология и феноменология танца: дис. ... кандидата филол. наук : 24.00.01 / Лариса Павловна Морина. — СПб., 2003. — 191 с.
13. Морина Л. Ритуальный танец и миф / Лариса Морина // Религия и нравственность в секулярном мире. Материалы научной конференции. 28-30 ноября 2001 года. Санкт-Петербург. — СПб. : Санкт-Петербургское философское общество. — 2001. — С. 118–124.
14. Народные знания. Фольклор. Народное искусство: свод этнографических понятий и терминов / Общ. ред. Ю. Бромлея и Г. Штробах. — Вип. 4. — М. : Наука, 1991. — 168 с.
15. Петроченко Я. В. Народный танец в современных условиях: к вопросу о понятии и методологии исследования / Я. В. Петроченко // Культурология, культура и искусство в современном российском социуме. Сборник научных статей по итогам Всероссийской научно-практической конференции «Культурология в социальном измерении» (Кемерово, 16-17 февраля 2007 г.). Часть 2. — Кемерово, КемГУКИ, 2008. — С. 391–401.
16. Ромм В. В. Танец и секреты древнейших цивилизаций / В. В. Ромм. — Новосибирск: Новосиб. гос. консерватория им. М. И. Глинки, 2002. — 456 с.
17. Спирина М. Ю. Народная художественная культура: теория и практика в современном социуме [Электронный ресурс] / М. Ю. Спирина. — Реж. доступа: http://www.shkolaremesel.varkhangelske.ru/konfa_doklad_spirina1.html
18. Швецова А. В. Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. ... д-ра. філос. наук: 09.00.03. / А. В. Швецова. — К., 1999. — 35 с.
19. Шкоріненко В. О. Народний танець у традиційній і сучасній культурі України : автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / В. О. Шкоріненко. — К., 2003. — 18с.